

ШКІЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО – ПРОВІДНИЙ НАПРЯМ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

Важливою потребою розвитку суспільства у нових соціально-економічних умовах є відродження духовності і національної самобутності українського народу. У провідних нормативних документах держави підкреслюється, що одним з основних завдань є виховання у підростаючого покоління любові до Батьківщини, поваги до історії та традицій свого народу, шанобливого ставлення до історичних пам'яток, активізації діяльності школярів щодо поліпшення умов життя у рідній місцевості, підвищення матеріального і духовного рівнів життя народу, формування громадянської позиції.

Серед засобів, що забезпечують реалізацію цих завдань, провідна роль належить шкільному краєзнавству. При написанні статті ми ставили за мету розглянути та проаналізувати різні думки з приводу трактування педагогами та науковцями терміна «краєзнавство» у виданнях різного типу (словники, енциклопедії, статті, монографії тощо).

Проблему краєзнавства та особливості краєзнавчої роботи у школах 20-30-х рр. ХХ ст. розглядали В. Богданов, П. Волобуїв, К. Дубняк, П. Мостовий, О. Музиченко, С. Рудницький, П. Тутковський, а також сучасні дослідники М. Антонєць, Т. Самоплавська, О. Сухомлинська, Г. Пустовіт.

Так, О.А. Яната, предметом особливого зацікавлення якого було краєзнавство, писав: «Словом «краєзнавство» ми визначаємо звичайно масовий рух, виявлення почасти інстинктивного, а здебільшого свідомого прагнення інтелігентських, селянських та робітничих мас до вивчення свого краю, до піднесення тим його культури і добробуту» [12, 1]. В.В. Кістяківський вважав, що краєзнавство є «чисто географическое» [4, 28]. К. Дубняк взагалі розглядав краєзнавство «як готовий матеріал, на якому базується освітня справа, ... , що допомагає пов'язати знання про свій край з питаннями практичного життя», і тоді це «буде метода». «Коли під краєзнавством, – зазначав він далі, – розуміти науково обґрунтоване дослідження краю, то, зрозуміла річ, це буде наука» [2, 226]. За його переконанням, «краєзнавство – це синтетична наука про стан засобів виробництва та продукційних сил у певному територіальному районі» [2, 233].

О. Музиченко у статті «Краєзнавство у комплексних програмах та його метода» пояснює різницю між старим та новим краєзнавством. Адже не можливе ефективне вивчення краю, якщо цим буде займатися лише школа. Бо ця справа має бути загальною, поєднувати у собі співпрацю школи з місцевим населенням, ідеї краєзнавства мають проникнути у широкі маси населення, вивченням краю мають захопитися тисячі робітників та селян, краєзнавство має набути собі громадського народного характеру, і тільки так можна досягти підняття культурно-виробничого рівня країни. Це і є перша

різниця між сучасним та минулим краєзнавством [7, 50]. Другою різницею він вважає участь дітей у житті й боротьбі країни [7, 51]. Третя різниця сучасного краєзнавства – це тяга до самостійного дослідницького спостереження дійсності, бажання дітей схоплювати закономірність, співвідношення, зв'язок між явищами [7, 52].

О. Музиченко зазначає, що сучасне краєзнавство відзначається універсальним охопленням, сполученням національного з інтернаціональним, взаємодією школи й середовища та самостійним дослідницьким характером [7, 53].

Отже, на початку ХХ століття термін «краєзнавство» трактувався по-різному: 1) краєзнавство – це тільки метода наочно студіювати природничі й економічні науки; 2) краєзнавство – це пропедевтичний курс елементарної шкільної географії («родиноведение»); 3) краєзнавство – не тільки метода, але й самостійне, цілком визначене коло систематичного знання зі своєю власною методою [1, 139].

Думки щодо суті краєзнавства і краєзнавчої роботи здебільшого суперечливі.

Дослідник І.Т. Прус зазначає: «Краєзнавство слід розглядати як багатогранну діяльність – освітньо-пізнавальну, пошуково-дослідну, суспільно-корисну» [9, 22].

Одним із визначень краєзнавства є судження проф. А.С. Баркова: «Краєзнавство – комплекс наукових дисциплін, різних за змістом і частковими методами дослідження, що ведуть у своїй сукупності до наукового всебічного пізнання краю» [11, 5]. Разом з тим існує думка (П.В. Іванов, В.Г. Смирнов), що краєзнавство не можна вважати науковою дисципліною, оскільки воно не має чітко визначеного об'єкта дослідження: результати краєзнавчих досліджень переважно стосуються певної галузі науки. Однак, оскільки краєзнавчу основу мають багато галузей наук та навчальних дисциплін, об'єктами можуть бути природа, економіка, історичне минуле, література, мистецтво, педагогіка тощо, залежно від яких розрізняють види краєзнавства [11, 5].

Сучасні дослідники наводять аргументації на користь краєзнавства як науки. Д.С. Ліхачев відносить краєзнавство до типу комплексних наук, бо «воно поєднує у собі відомості природничі, історичні, мистецтвознавчі, з історії літератури, науки і всі ці відомості відносяться до однієї місцевості; воно учить людей не тільки любити свої місця, але й любити знання про свої «і не тільки свої» місця» [5, 3]. Визначення краєзнавства подає так: «Краєзнавство – наукова дисципліна, яка облагороджує предмет свого вивчення єдино своїм вивченням» [5, 4].

Найконкретніше трактування цього поняття ми знаходимо у малій енциклопедії етнодержавства: «Краєзнавство – комплексна наука, яка різнобічно вивчає окреслену частину країни (регіону, області, району, населеного пункту)» [6, 86].

На нашу думку, краєзнавство дійсно є наукою, тому що будь-яка наука має завдання, предмет та об'єкт. Завданням краєзнавства є вивчення рідного

краю. Предмет передбачає знання про конкретний регіон. А об'єктом краєзнавства є історія, природа, населення, господарство, культура, пам'ятники матеріальної та духовної культури.

Особливістю краєзнавства як науки є й те, що воно є інтегральною наукою, яка досліджує проблеми регіону в комплексі та взаємодії.

Одним із провідних напрямів краєзнавчої роботи є шкільне краєзнавство. Довідкові джерела стверджують, що «шкільне краєзнавство – це вивчення учнями природи, економіки, історії, культури своєї місцевості – шкільного мікрорайону, міста, села, району, області, регіону». Краєзнавство включає: набуття учнями знань про свій край з розповіді учителя або з навчального посібника; самостійне здобування знань; вивчення рідного краю у процесі дослідження, що має пізнавальний та науковий інтерес. Усе це перебуває в органічній єдності й реалізується у процесі урочної, позакласної та позашкільної роботи.

Воно є важливою частиною навчально-виховної роботи у школі. Воно доповнює, насичує навчальний матеріал конкретними фактами, які роблять педагогічний процес більш цікавим, перетворює теоретичні знання у переконання, забезпечує реалізацію принципу зв'язку школи з життям.

У процесі оволодіння краєзнавчими знаннями у школярів розвивається інтерес до пізнавальної діяльності, творчі здібності, бажання зробити свою роботу корисною людям, формувати активну життєву позицію, пробуджується ініціатива та винахідливість. Займаючись краєзнавчою діяльністю, учні стають першими дослідниками найближчого оточення.

У зв'язку з розвитком краєзнавства у народній освіті вчителі, працівники вищої школи, науковці з'ясували активні методи і форми роботи для всебічного вивчення рідного краю.

Головними методами краєзнавчої роботи (Т. Самоплавська) є вивчення природно-географічних умов району і їх значення для господарського й культурного життя; вивчення природно-економічного та культурно-побутового життя району [10, 46].

Дослідник П.В. Іванов відзначає, що «шкільне краєзнавство можна визначити як доступне і посилене для учнів всестороннє і багатогранне за формами пізнання місцевого краю» [3, 72].

Цьому визначенню не суперечить думка К.Ф. Строева про те, що «сутність шкільного краєзнавства полягає у всебічному вивченні з навчально-виховною метою певної території свого краю за різними джерелами і, головним чином, на основі безпосередніх спостережень під керівництвом викладача» [11, 7].

У великій сучасній енциклопедії зазначається: «Шкільне краєзнавство – це освітньо-виховна робота, яка виявляється в ознайомленні учнів на уроках і позакласних заняттях із природними особливостями, промисловістю, сільським господарством, соціально-економічним, історичним і культурним розвитком місцевого краю-області, регіону, міста, села, мікрорайону». Мета – допомагає розкриттю закономірностей явищ, що вивчаються, підвищує інтерес і глибину розуміння навчальних предметів,

збагачує учнів знаннями про свій край і перспективи використання місцевих ресурсів в інтересах краю і країни [8, 266].

Шкільне краєзнавство може проводитися у різних формах позакласної роботи: краєзнавчі гуртки, музеї, туристичні походи, шкільні вечори на краєзнавчі теми тощо.

Участь у краєзнавчій роботі можуть брати найширші кола населення, кожний, незалежно від того, яку він має освіту, попередню підготовку, чим займається у житті і які має інтереси. Це має велике виховне значення, формує патріотичний характер, який веде до високого рівня духовної культури рідного краю.

Особливо важливо, щоб краєзнавча робота організовувалася із урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, а у позакласній краєзнавчій роботі учитель використовував різноманітні форми і методи.

У 20-30-х рр. ХХ ст., на думку О.А. Янати, масовий рух ішов знизу, розгортаючи індивідуальну та колективну роботу над всебічним вивченням країни – сіл, міст, районів, округів, а в цілому і республіки. Але разом з тим і державні, республіканські, округові, районні, міські і сільські органи, і господарчі установи так само проводили усебічне вивчення цих об'єктів.

І не дивно, вважає він, що громадським і державним завданням було усебічне вивчення країни, яким займалися ціла низка від державних організацій аж до краєзнавчого гуртка на селі. Але усі ці установи (наукові заклади, державні та господарські органи, школи, краєзнавчі та навіть окремі краєзнавці) вивчали край переважно «для себе» і «по-своєму». Єдиного плану, єдиної методики у багатьох окремих галузях цієї роботи ще не було. Адже вивчення країни має бути комплексним, тільки тоді його наслідки зможуть задовольнити потреби життя [12, 2].

Найпростішими формами позакласної роботи є спостереження, екскурсії. Адже краєзнавець повинен уміти бачити те, на що інші не звертають уваги. Для спостереження потрібно зовсім небагато, лише програми, папір, олівці, а особливим є уважне ставлення до своєї роботи.

Учитель, привчаючи учнів до краєзнавчої роботи, має вчитися й сам. Користуючись екскурсійним методом, він має брати матеріал для шкільної роботи з тих спостережень над місцевим життям і природою, що нагромаджується як у дітей, так і нього самого.

Наступним ступенем є організація спостережень. Цей ступінь потребує трохи більше від педагога, краєзнавця, а саме: свідомості, уваги, системності, навичок. Дослідна робота ставить краєзнавця перед необхідністю підійти ближче до літератури, зв'язатися з місцевою бібліотекою, краєзнавчими часописами.

Подальша краєзнавча робота полягає у науковій обробці даних досліджень. Ця робота може бути перенесена до наукових центрів, де є відповідні фахівці. Але, водночас, може й залишитися у низових осередках, оброблятися рядовими краєзнавцями, учителями, залежно від підготовки, загального розвитку, в міру забезпечення відповідною літературою, приладдям, умінням поєднувати факти і явища, порівнювати свої дані з

іншими, робити висновки.

Так само і діти спочатку спостерігають, потім ставлять питання, роблять припущення, висновки, додумують як їх перевірити і, перевіривши, роблять остаточні висновки, а це значить, що вони працюють дослідним методом, бо виходячи з конкретних фактів, самотужки їх зважують.

Про пророблену роботу, якої досягли педагоги, окремі краєзнавці або краєзнавчий осередок обов'язково повідомляється місцевому населенню, створюються шкільний гурток, музей шкільний та місцевого краю, у яких зберігаються матеріали і предмети, які були зібрані під час краєзнавчої роботи. Адже музей – це відбиток життя краю, це найважливіший засіб здійснення пізнання краю, бо ніяке вивчення місцевого краю неможливе без збирання документів і речей та їх зберігання. Керівництво краєзнавчою роботою у школі може бути успішним лише тоді, коли вчитель добре обізнаний з особливостями краєзнавчої роботи.

Отже, розглянувши та проаналізувавши різні визначення краєзнавства, ми вважаємо, що краєзнавство є комплексною наукою, яка різнобічно вивчає окреслену частину країни (регіону, області, району, населеного пункту). Краєзнавство має велике значення – виховує у молодого покоління любов до рідної землі і свого народу, формує шанобливе ставлення до його культурно-історичної спадщини.

Краєзнавчу роботу ми розглядаємо як педагогічний засіб реалізації принципу зв'язку навчання й виховання з життям, урахування діалектичного мислення на основі єдності і взаємозв'язку набутих учнями знань та вмінь їх практичного застосування.

Різновидом краєзнавчої роботи є шкільне краєзнавство. Під шкільним краєзнавством ми розуміємо освітньо-виховну роботу, яка виявляється в ознайомленні учнів на уроках і у позакласній роботі з природними особливостями і культурним розвитком місцевого краю. Воно виконує незамінні функції у навчанні і вихованні школярів. Зокрема, сприяє міцному засвоєнню навчального матеріалу; розширює і поглиблює знання школярів про природу, історію, культуру та економіку рідного краю; має велике значення для розвитку дослідницьких умінь учнів, їх пізнавальних інтересів; формує у них емоційно-позитивне ставлення до своєї місцевості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Городецький Б.М. Краєведение и школа. – Вип. 8. – Краснодар: «Из-во О-ва любит. изуч. Кубан. края», 1924. – С. 139.
2. Дубняк К. Що таке краєзнавство // Червоний шлях. – 1925. – № 6-7. – С. 224-237.
3. Иванов П.В. Основы школьного краеведения. – Петрозаводск, 1977. – 106 с.
4. Кистяковский В.В. Краеведение и школьная география. Вопросы краеведения в школе. – Ленинград, 1925 – С. 27-42.
5. Лихачев Д.С. Краеведение как наука и как деятельность. Историческое краеведение в СССР: вопросы теории и практики. – К.: Наук. думка,

1991. – С. 3-4.
6. Мала енциклопедія етнодержавства / НАН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького; Ред. колегія: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра і Генеза, 1996. – 942 с.
 7. Музиченко О. Краєзнавство в комплексних програмах та його метода. Краєзнавство в трудовій школі. – К., 1926. – С. 46-57.
 8. Педагогика: Большая современная энциклопедия / Сост. Е.С. Рапацевич. – Мн.: Современное слово, 2005. – 720 с.
 9. Прус І.Т. Краєзнавча робота в школі. – К.: Рад. школа, 1984. – 112 с.
 10. Самоплавська Т. Роль українського комітету краєзнавства в організації краєзнавчої роботи шкіл України в 20-х роках ХХ ст. // Шлях освіти. – 2003. – № 4. – С. 43-46.
 11. Строев К.Ф. Краеведение. – М.: Просвещение, 1974. – 142 с.
 12. Яната О.А. Державні завдання краєзнавства // Краєзнавство. – Х., 1928. – № 1. – С. 1-3.